

МОВНА НОРМА: СТАЛЕ І ЗМІННЕ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.99.7>

УДК 81'26

ФЕМІНІТИВІЗАЦІЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОЇ ПРАКТИКИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАФІКИ, МОРФОЛОГІЇ, ПУНКТУАЦІЇ

БИБИК

Світлана Павлівна,

доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: sbybyk2016@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9765-497X

Svitlana

BYBYK,

Doctor of Philology, Professor, Leading
researcher of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;
4, Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;
e-mail: sbybyk2016@ukr.net

Статтю присвячено проблемі практичної реалізації лексичної, морфологічної, орфографічної та пунктуаційної норми у зв'язку з посиленням тенденцій до фемінітивізації мовної практики, зокрема в діловій та навчальній сферах. Звернуто увагу на зміни в графічному образі новоутворень-фемінітивів у контексті динаміки змін в «Українському правописі» 2019 року щодо реалізації норми утворення назв осіб жіночої статі за професією та видом занять. На матеріалі текстів освітніх проєктів, платформ, що стали базою для організації навчання чи підвищення кваліфікації в режимі реального часу, як-от

«На урок», «Всеосвіта», «Prometheus», «Уміти», спостережено особливості реалізації зазначеної тенденції. Відзначено відхилення від лексичних, пунктуаційних та графічно-орфографічних норм щодо написання новітніх складноскорочених назв осіб за професією, родом діяльності, посадою, національністю і под. Виявлено систематичні відхилення від правописної норми у практиці застосування круглих дужок, скісної риски в офіційно-діловій сфері спілкування, зокрема в текстах інформаційних повідомлень, у навчально-освітніх матеріалах.

Ключові слова: *лексична норма, графіка, морфологічна норма, орфографічна норма, пунктуаційна норма, круглі дужки, скісна риска, мова навчально-освітньої сфери, український правопис.*

Серед зовнішніх чинників динаміки мовної норми – чергова хвиля фемінітивізації. Вона неоднорідна, має, з нашого погляду, екстралінгвальні чинники. Серед тих, що активні в останні 3–4 роки, зміни в правописі в редакції 2019 року; поширення рекомендацій для працівників бухгалтерій і відділів кадрів щодо оформлення записів у трудових книжках (2020 р.); схвалення на державному рівні «Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року» (ухвала Кабміну України від 20.12.2022 р.) та операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки.

Як відомо, в «Українському правописі» 2019 року (§ 32, п. 4) зауважено: «За допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін.

Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадниця* та **-ень**: *ученія*.

Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчїня, плавчїня, продавчїня*, на приголосний: *майстрїня, філологїня; бойкїня, лемкїня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконеса, патронеса, поетеса*» [Український правопис 2019: 39].

Зазначені словотворчі типи прокоментовано і в численних виданнях української граматики, підручниках, посібниках, утім саме вихід давно очікуваної нової редакції правопису лише підтримав, узаконив своїм авторитетом *бум творення назв-фемінітивів*. ЗМІ приблизно так коментували ці зміни: «Уряд 22 травня 2019 року схвалив зміни до Українського правопису, у якому закріплюється вживання фемінітивів». Особливо це позначилося на змінах у структурі лексики офіційно-ділового стилю.

Невдовзі після оприлюднення зазначеного правопису учасники круглого столу «Стандартування української мови в контексті гендерної політики», який був проведений 9 вересня 2020 року з ініціативи Національної комісії зі стандартів державної мови та Урядової уповноваженої з питань гендерної політики проголосили такі завдання: обговорення «<...> проблемних питань вживання фемінізованих назв професій та посад в офіційній документації центральних органів виконавчої влади. Сформулювати шляхи наближення державної мови до прогресивних тенденцій людиносприйняття» [Стандартування].

За цим формулюванням стоять такі твердження (наводимо цитати з промов учасників круглого столу): «<...> за часів русифікації Радянського Союзу фемінітиви губилися» (уповноважена з питань гендерної політики К. Левченко); «<...> фемінітиви якнайбільше відповідають інноваційним стратегіям стандартування мови та європейській практиці, передусім у назвах професій» (О. Демська); «Використання фемінітивів є частиною державної гендерної та мовної політики, і цього від України вимагає європейська спільнота» (головний спеціаліст відділу з питань реалізації гендерної політики Міністерства соціальної політики М. Рой); «Імплементация цих норм в діловодстві поки що є проблематичною, тому що законодавчо передбачено лише варіативне використання фемінізованих назв професій. По-перше, там зазначено, що вони можуть бути адаптовані за потребою користувача. Значить, юридично вони можуть і не бути адаптовані, це буде залежати від роботодавця. По-друге, офіційно-діловий стиль, на мою думку, взагалі не терпить варіативності, він дуже уніфікований і тут має бути все чітко регла-

ментовано й структуровано» (т.в.о. керівника експертної групи з державної мови Директорату взаємодії Міністерства культури та інформаційної політики О. Бабінець) [Стандартування]. Отже, основне спрямування обговорення – закріплення не як варіативних, а обов'язкових граматичних форм назв жінок за професіями і посадами у відповідному класифікаторі.

Звертаємо увагу, що такі назви не подає Національний класифікатор України «Класифікатор професій», призначений для застосування центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України, усіма суб'єктами господарювання під час запису про роботу у трудові книжки працівників (останні зміни від 29.12.2022). Хоча для бухгалтерії та кадровиків з'явилася рекомендація: «З 18.08.2020, після змін № 9 до Класифікатора, затверджених наказом Мінекономіки № 1574, професійні назви робіт наводяться зазвичай у чоловічому роді. Але *за вашою потребою назви професій (робіт) можуть бути змінені для означення жіночої статі працівниці, яка виконує ці роботи*. Робити це треба згідно з пунктом 4 § 32 «Українського правопису», що затверджений постановою КМУ № 437 від 22.05.2019) [Бухоблік]. Так, модальність можливості, оптативності переважає. Досі саме напівофіційна мовна практика є сферою породження і використання граматичних варіантів назв професій і посад для позначення осіб жіночої статі.

Крім зазначеного вектора змін в офіційно-діловому дискурсі, відзначаємо, що в Україні питання гендерної рівності активно вирішують в освітній сфері, яка, разом із родиною, інститутом батьківства, формує філософію взаємосприйняття людей, осіб різних статей. Навіювання функціональної і граматичної норм у офіційному номінуванні жінок саме з використанням словоформ із відповідними суфіксами фіксуємо на матеріалі освітніх платформ. Вони орієнтовані на швидку адаптацію щодо функціонування назв осіб за професією чи посадами, у жіночому роді, якщо це стосується відповідних осіб. Зокрема: *Почесними гостями івенту стали Надія Омельченко, віцепрезидентка компанії «ІТ-Інтегратор»; Олена Патрикєва, начальниця відділу STEM-освіти ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»; Ганна Євдокімова, директорка ТВО*

«Видавничий дім «Освіта» та Антон Дзюба, голова Правління Фонду освітніх ініціатив (платформа «Всеосвіта», 20.12.19); Готуючи цей щоденник, ми хотіли хоч трошки розрадити **педагогинь**, допомогти їм та очікували (платформа «Всеосвіта», 19.09.20); Журналістка «Всеосвіти» разом із **філологинею** аналізують українську мову та виправляють помилки (платформа «Всеосвіта», 19.03.20); Цьогоріч авторкою тексту для Радіодиктанту національної єдності стане українська письменниця та **режисерка, членкиня** Українського ПЕН Ірина Цілик (платформа «На урок», 09.11.22); **Кандидатка** юридичних наук, **експертка** ГО «Ла Страда-Україна». **Юристка** ГО «Ла Страда-Україна» (платформа «Prometheus»); **Кризова психологиня, тренерка, експертка** з психологічної реінтеграції ВПО та екскомбатантів. З 2014 року працює з ВПО й ветеранами у форматі кризового консультування та реінтеграції (платформа «Prometheus») і под.

Відзначаємо і тенденцію до актуалізації в одному мінітексті пар назв осіб за родом діяльності, соціальним чи національним статусом. Це, з нашого погляду, стало реакцією на офіційні державні документи «Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року» (ухвала Кабміну України від 20.12.2022) та операційний план із її реалізації на 2022–2024 роки. У результаті в навчально-освітній та офіційно-діловій сферах з'явилися нові форми запису зазначених пар. Виявляється, це вмотивовано саме вищезазначеним документом. Бо цільові групи, на які спрямована гендерна політика держави, зазначено через скісну ризик: «<...> здобувачки і здобувачі освіти – вихованки/вихованці, учениці/учні, студентки/студенти, курсантки/курсанти, слухачки/слухачі, стажистки/стажисти, аспірантки/аспіранти, інші особи, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою її здобуття» [Стратегія]. Очевидно, одна зі стратегічних цілей («посилення ролі закладів освіти у координації дій суб'єктів реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти»), стала визначальною щодо *формування різноманітних способів графічного закріплення цієї рівності і написання назв осіб за видом діяльності в одному реченні, словосполученні*. У результаті сформовано чітке практичне завдання:

«Стратегічна ціль 1. <...> використання в діловодстві допустимих сучасними нормами української мови форм жіночого роду поряд із чоловічими відповідниками для позначення осіб різної статі» [Стратегія]. Згідно з новітніми стандартами мови ділового спілкування буде відстежуватися такий показник – «Кількість закладів освіти, які запровадили у документообіг принципи гендерно чутливої, недискримінаційної мови» (п. 6 Показників досягнення цілі) [Стратегія]. А на практиці конкретні дії спрямовані на «вдосконалення інструкцій з діловодства з урахуванням вимог щодо використання форм жіночого роду поряд із чоловічими відповідниками для позначення осіб різної статі та навчання для спеціалісток/спеціалістів з питань діловодства» [Стратегія]. Отже, мова навчально-освітніх платформ сьогодні має суттєві оновлення у зв'язку із зазначеними суспільно-культурними орієнтирами.

За нашими спостереженнями, у рамках зазначеної «Стратегії» відбуваються зміни в мовному оформленні текстів інформаційно-публіцистичного та офіційно-ділового контентів, де назви осіб жіночої та чоловічої статей зафіксовані в чотирьох форматах:

1. Як однорідні члени речення, з'єднані сполучником **та/і**: *Українських ветеранів та ветеранок залучатимуть до викладання у школах початкової загальновійськової підготовки (платформа «На урок», 12.12.2022); Цьогоріч 4 мільйони українських учнів та учениць повернулися до школи. Та війна не оминула стороною життя українських дітей (платформа «На урок», 10.11.2022).*

2. Як слова-гібриди, квазігендерні деривати, що становлять поєднання повного слова у формі множини на позначення осіб чоловічої статі й відділеної скісною рисою суфіксально-флексивної частини другого слова – назви осіб жіночої статі. Насправді приєднувана частина лише імітує назви жінок, пор.:

На стипендію можуть претендувати:

- **українці/ки**, що повністю чи частково втратили роботу внаслідок військової агресії РФ;
- **українці/ки**, чия зайнятість опинилася під загрозою під час війни (платформа «Prometheus»); «Центр зайнятості Вільних людей» (ЦЗВЛ) – громадська організація, діяль-

ність якої спрямована на професійну та підприємницьку самореалізацію людей, які пережили травматичні події внаслідок війни в Україні. За 8 років ЦЗВЛ реалізував понад 30 проєктів для ВПО, **ветеранів/нок**, жінок, людей з інвалідністю, людей старшого віку (платформа «Prometheus»).

Прокоментуємо цю зміну в практиці написання назв осіб. Насамперед гібридизація слова не відповідає жодній графічно-орфографічній чи пунктуаційній (скісна риска) нормі української мови.

Нагадаємо, що в писемній практиці досі знак скісна риска (/) застосовували доволі обмежено – як спеціальний знак у математиці, як один із засобів абревіації (км/г ‘кілометрів за годину’, р/р ‘розрахунковий рахунок’ та ін.). В українській орфографії знак «скісна риска» дозволений для використання: в офіційно-діловому та науковому стилях як розділовий знак між однорідними членами речення (на зразок 2022/2023 рр.; сполучники і/або; операції купівлі / продажу); на позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів (курс гривні / євро); у графічних скороченнях (на зразок п/в ‘поштове відділення’, х/к ‘холодне копчення’); у позначеннях складних одиниць виміру (напр., Ф/м ‘фарад на метр’). Допускається розрив-пробіл між словами, що, написані через скісну риску, наближаються до складних слів, а між літерними скороченнями – ні. Отже, в «Українському правописі» (2019 р.) введено нелітерний графічний знак.

Сучасний правопис не подає серед прикладів написання фактично складноскорочених слів, що становлять поєднання номінацій чоловічого роду з елементами (!) **де ж гендерна і соціальна рівність?!**) аналогічних номінацій жіночого роду, де роздільна скісна риска замінює сполучник *або*, оскільки унормована як розділовий знак між однорідними членами речення, між співвідносними величинами, а не між частинами повного слова та абревіатури наступного. Якщо слідувати зазначеній «Стратегії», то все ж уживати знак «скісна риска» слід так, як це пропонує у своїх положеннях цей документ, тобто з наведенням повних назв осіб за статтю (див. цитату з документа вище): *українці/українки, працівники/працівниці, ветерани/ветеранки* і под.

3. Комбінація двох попередніх способів запису назв осіб – як однорідних членів речення і новітніх графічних гібридів – «складноскорочених назв»: *Спеціально для вас ми зібрали найкрутіших українських блогерів/ок та експертів/ок, які не просто знають, як розповісти власну історію про важливе цікаво! А й готові навчити вас «запакувати» власний блог професійно і за останніми світовими трендами* (платформа «Prometheus»). У такому разі простежуємо нагромадження некодифікованих словоформ у контексті.

4. Написання слів з відділеним усередині слова круглими парними дужками суфіксом, який зазвичай бере участь у творенні назв осіб жіночої статі: *Описано основні психотерапевтичні підходи до роботи з клієнт(к)ами з таким досвідом, розглянуто доказові методи консультування, що стануть корисними на практиці* (платформа «Prometheus»).

Знову ж таки, в «Українському правописі»-2019 круглі дужки (§ 163) регламентовано до вживання зокрема вставних слів, словосполучень, речень, а не літер усередині слів.

Звертаємо увагу, що в офіційно-ділових текстах аналізованих навчально-освітніх платформ поширюються новітні формати написання зі скісною ризикою. Йдеться про форми займенників, прикметників із граматичними ознаками жіночого та чоловічого роду: *Ти сам/а вирішуєш, скільки маєш проходити за день чи тиждень і коригувати за потреби власний графік; Ви активний/а у своїй громаді, маєте багато класних ідей для реалізації і не уявляєте свого життя без волонтерства, але не знаєте, як про це розповісти в соцмережах і зацікавити підписників?* (платформа «Prometheus»). З лексико-стилістичного боку, ці написання цілком можна замінити аналогічними виразами «ви самі вирішуєте», «ви активні в громаді». Щодо граматичних інновацій, які привносить таке написання, то вважаємо, що в українській літературній мові для позначення назв осіб чоловічої та жіночої статі є окремі словоформи у змінюваних частинах мови, які можуть відрізнятися суфіксами і закінченнями. Саме на такі повноцінні слова і треба орієнтуватися.

Отже, просування і пропагування гендерних стратегій, а з ними надмірне вживання фемінітивів там, де в українській літературній мові, зокрема в офіційно-діловій практиці, давно усталилися назви осіб, професій, посад з ознаками чоловічого

граматичного роду, що виконують універсальну функцію позначення саме професійної діяльності людини, спричинює зміни в графічному образі відповідних номінацій, а разом з тим – у лексичних, морфологічних, орфографічних та пунктуаційних нормах. Новітні способи запису назв осіб як одночасних виразників осіб чоловічої та жіночої статі (слова-гібриди, новітні аббревіатури) лише принижують роль, функції і соціальний статус жінки.

Бухоблік. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/trudoustrojstvo/3978-klasifikator-profesij.html#01>

Стандартування української мови в контексті гендерної політики. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshhall/3093259-standartuvanna-ukrainskoi-movi-v-konteksti-gendernoi-politiki.html>

Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-p#Text>
Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019.

REFERENCES

Accounting. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/trudoustrojstvo/3978-klasifikator-profesij.html#01> (in Ukr.).

Standardization of the Ukrainian language in the context of gender policy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshhall/3093259-standartuvanna-ukrainskoi-movi-v-konteksti-gendernoi-politiki.html> (in Ukr.).

Strategy for implementation of gender equality in the field of education until 2030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-p#Text> (in Ukr.).

Ukrainian spelling. (2019). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 19.10.2023

Svitlana Bybyk

FEMINITIVIZATION OF OFFICIAL BUSINESS PRACTICE AND PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN GRAPHICS, MORPHOLOGY, PUNCTUATION

The article is devoted to the problem of practical implementation of lexical, grammatical, orthographic and punctuation norms in connection with the strengthening of tendencies towards the

feminization of language practice, particularly in the business and educational spheres. Attention was drawn to the dynamics of changes in the “Ukrainian orthography” of 2019 regarding the implementation of the norm of formation of names of persons of the female gender by profession and type of occupation. On the material of the texts of educational projects, platforms that became the basis for the organization of training or professional development in real time, such as “On the lesson”, “Vseosvita”, “Prometheus”, “Umity”, the peculiarities of the implementation of the specified trend were observed. Deviations from the lexical, punctuation and orthographic norms regarding the writing of the latest complex abbreviated names of persons by profession, field of activity, position, nationality, etc. were noted. Systematic deviations from the norm in the practice of using round brackets and slashes in the official and business sphere of communication, in particular in the texts of informational messages, in educational materials, were revealed.

Key words: lexical norm, graphics, morphological norm, orthographic norm, punctuation norm, round brackets, slash, language of the educational sphere, Ukrainian spelling.